

INCIDENT DIPLOMATIC ROMÂNNO-AMERICAN LA ÎNCEPUT DE SECOL

Dumitru Vitcu

Deloc epocal, cum îl caracteriza îndreptătit, dar dintr-o altă perspectivă, istoricul austriac Fritz Fellner, anul 1902 a însemnat pentru România momentul unei neașteptate și, desigur, nedorite alterări a relațiilor sale bilaterale cu Statele Unite ale Americii, țară ce-și dobândise în doar câțiva ani ceea ce altele realizaseră în decenii, respectiv statutul de mare putere. Abandonând treptat strategia izolaționistă în favoarea expansionismului postsecesionist, evident nu doar în plan economic¹, americanii se apropiaseră concurențial, până la implicare, în problematica politică a vechiului continent încă din primii ani ai acestui secol. Cum a fost întâmpinat amestecul lor în soluționarea unor chestiuni europene s-a putut vedea, între altele, prin reacția celorlalte puteri, reprezentând "lumea veche", cu prilejul incidentului diplomatic consemnat în vara anului 1902, având ca obiect România și respectul datorat de această țară angajamentelor internaționale ce și le asumase oficial. În esență, este vorba de încercarea, eșuată, a Statelor Unite de a realiza o acțiune politico-diplomatică concertată a tuturor foștilor semnatori ai Tratatului de la Berlin (1878), menită a constrânge România să-și revizuiască conduita în chestiunea evreiască, în conformitate cu obligațiile derivând din cuprinsul articolului 44 al numitului document internațional.

Deși nu fusese părtașă și semnatară a actului final de la Berlin, Statele Unite se considerau îndreptățite din mai multe puncte de vedere a iniția o asemenea acțiune, chiar dacă mediatizată a fost doar una dintre rațiuni și anume cea morală, umanitaristă, afișată ca o componentă esențială a politicii externe americane la hotarul dintre secole. Faptele au demonstrat însă, fără echivoc, că altele cel puțin două cauze - una economică și cealaltă politică - au impus finalmente forma și conținutul intervenției diplomatice a Washingtonului, mai întâi, pe lângă guvernul român și, apoi, pe lângă puterile foste protectoare ale României până la 1878.

Pentru înțelegerea cadrului general, dar și a factorilor determinanți ai incidentului, reamintim că la sfârșitul secolului trecut și în primul deceniu al acestui veac, pe fondul devenirii Statelor Unite într-o înfloritoare putere economică, asupra Lumii Noi s-au abătut valurile succesive de emigranți, desprinse îndeosebi din arealul central și est-european, care, prin precaritatea condiției sociale a majorității, treziseră îngrijorarea autorităților politice federale, exprimată și prin spor de exigență a autorităților vamale din faimoasa Ellis Island. Între numeroasele etnii sau grupuri etnice cuprinse de febra emigrării transoceanice, din motive economice îndeosebi, dar și politice sau confesionale, s-au aflat în proporție sporită evreii, supuși unui pronunțat tratament discriminatoriu și pentru care apariția și răspândirea ideologiei sioniste le-a stimulat cu aceeași evidență apetitul migrator.

Cum România prezenta, între statele din zonă, cel mai ridicat coeficient de populație evreiască raportată la numărul total de locuitori (5-6%) și cum legislația

<http://www.cimec.ro> / <http://www.muzeuvaslui.ro>

prohibitivă sau restrictivă adoptată de autoritățile de la București față de "străini", în general, viza mai ales pe evrei, procesul emigrării acestora peste ocean părea întreținut, dacă nu chiar încurajat, de factorul politic. Pe de altă parte și concomitent cu intensificarea aceluși proces, ale cărui limite maxime au fost atinse între anii 1900 și 1904 (când au emigrat din România 34.607 evrei, reprezentând 51,6% din totalul general pentru interstițiul 1881-1910)², în Statele Unite a luat naștere și s-a consolidat un puternic lobby evreiesc, apreciat mai târziu și fără exagerare drept "cel mai puternic și mai eficient lobby de politică externă din întreaga viață politică americană".³

Față de creșterea îngrijorătoare a numărului evreilor imigranți din România,⁴ reacția coreligionarilor lor de peste ocean, anticipând intervenția diplomatică americană, n-a întârziat. Seria acțiunilor lobbyiste a fost deschisă de marele bancher newyorkez Jacob H. Schiff, care, la 14 iunie 1900, scria unui prieten londonez reprezentând Asociația colonializării evreilor: "Dacă - în privința violării prevederilor tratatului de la Berlin, de către România, în chestiunea evreiască - ar fi dorit și necesară cooperarea Statelor Unite cu puterile europene, noi suntem gata a ne folosi de întreaga influență de care dispunem spre a provoca acțiunea guvernului federal. Mai mult decât atât, după cum știți, Uniunea congregațiilor evreilor americani are un comitet special pentru susținerea drepturilor civile și religioase, condus de onorabilul Simon Wolf din Whashington și care, la nevoie, va apela la Secretarul de Stat."⁵ Prilejul s-a ivit de altfel foarte curând.

După demersuri pe aceeași temă, la diverse niveluri, în manieră și prin mijloace variate, având ca protagoniști personalități de primă dimensiune ale vieții politico-diplomatice americane,⁶ același Jacob Schiff, lider necontestat - alături de nu mai puțin cunoscuții Oscar Straus, Leo N. Levi, Simon Wolf și Lucian N. Littauer - al comunității evreilor americani, a cerut și obținut o întrevedere la Casa Albă, în ziaua de 4 aprilie 1902, cu președintele Theodore Roosevelt.⁷ Straus ar fi dorit și i-a sugerat lui Schiff să încerce a impune formularea unei rezoluții comune a celor două Camere ale Congresului, "exprimând simpatie pentru evreii din România și protestând totodată împotriva tratamentului inuman la care sunt supuși de către autorități, fiind astfel obligați a-și căuta refugiu în țara noastră" Tot el recomanda ca un ministru sau un împuternicit special din partea guvernului federal să fie trimis în România pentru a protesta oficial împotriva acelor persecuții. Gestul, în viziunea sa, ar fi avut un dublu impact; pe de o parte asupra guvernului român și, pe de alta, asupra cabinetelor europene îndemnate, prin puterea exemplului american, a se implica.⁸

Receptiv, dar nu deziluzionat în bună colaborare cu lobby-ul evreiesc și, în pofida faptului că secretarul de stat John Hay sesizase din start dificultățile inițierii unei presiuni diplomatice împotriva României, președintele american l-a asigurat atunci pe Schiff de înțelegere și simpatie pentru soarta coreligionarilor săi din România, promițându-i să găsească soluția potrivită pentru acțiune. Acelei întrevederi i-a urmat la scurt timp o alta, cu Oscar Straus, care a oferit președintelui și secretarului

de stat informații suplimentare, concepute ca noi argumente pentru urgentarea proiectatei acțiuni diplomatice. Concomitent, Schiff se străduia să extindă campania de presă asupra României, republicând în cele mai însemnate ziare americane materialele din presa europeană referitoare la evreii români.

Influențată, așadar, în mare măsură de acel lobby evreiesc reprezentat de Straus, Schiff, Wolff, Levi și Littauer,⁹ acțiunea diplomatică americană împotriva României s-a materializat, mai întâi, prin scrisoarea emisă, în numele Departamentului de Stat, de John Hay și destinată guvernului român, la 17 iulie 1902 (apreciată ulterior ca “una dintre cele mai bizare inițiative”)¹⁰ și apoi, prin *Nota* circulară din 11 august același an, transmisă de secretarul de stat ambasadurilor americani de la Londra, Paris, Petersburg, Berlin, Roma, Viena și Constantinopol.¹¹

Nota sau apelul diplomatic către puterile europene foste semnatare ale Tratatului de la Berlin, marcând momentul cel mai agitat, dar și mai controversat al evoluției relațiilor româno-americane timpurii, formula cu oarecare ostentație rațiunile umanitare determinate, fără a le ocoli însă și pe cele social-economice circumscrise fenomenului imigrării, apreciate, desigur, din perspectiva intereselor angajate. Hay își instruia ambasadorii să intervină pe lângă cabinetele statelor europene, în vederea organizării unei acțiuni diplomatice concertate, pe temeiul stipulațiilor Tratatului de la Berlin, menită “să constrângă guvernul român a-și respecta obligațiile impuse de normele generale ale civilizației și de a ameliora situația dramatică a evreilor din Țară”.¹² Protestul exprimat la adresa politicii românești era asociat nemulțumirii Departamentului de Stat, determinată de atitudinea tolerantă a puterilor europene față de “sfidarea” de către România a unui act internațional, sfidare ce ar fi necesitat cuvenitele sancțiuni din partea ei.

Astfel concepută și declanșată, acțiunea diplomatică americană - deși elogiată de autorii ei morali - n-a avut efectul scontat. Doar cabinetul englez și-a exprimat formal aprobarea prin mijlocirea presei și a ambasadurii britanice la București.¹³ Dată fiind atunci diversitatea intereselor politico-strategice ale puterilor europene, angajate ori în curs de angajare în cadrul sistemelor de alianță pregătitoare celei dintâi conflagrații mondiale, era foarte greu, practic imposibil atunci, de a realiza o unitate de acțiune a fostelor semnatare ale documentului din 1878 - situate ori orientate acum spre tabere opuse - împotriva României, pentru neobediința ei la clauzele ce i-au fost impuse. Mult mai importantă pentru acele puteri era în acel moment opțiunea României pentru unul sau altul dintre sistemele de alianță decât amestecul lor într-o chestiune, apreciată nu numai la București, de politică internă, cum se înfățișa multora atunci problema evreiască.

În plus, nu puține dintre comentariile presei occidentale centrate evenimentului și reproduse în ziarele americane de mare tiraj lăsau deliberat în plan secundar pretinsul mesaj umanitar al *Notei* diplomatice, ocupându-se predilect de obiectivele politice nedeclarate dar subînțelese¹⁴. Și chiar dacă existau precedente

“istorice”, invocate spre a justifica legitimitatea intervenției diplomatice a lui Hay, eșecul acesteia demonstra că, în noile împrejurări internaționale, direcția “umanitară” a politicii externe americane nu era lipsită (și nu putea rămâne nesuspectată) de pragmatism și nu era străină, ci implica serioase interese economice și politico-diplomatice majore, lesne detectabile în Europa, unde faimoasa doctrină Monroe părea să-și dezvăluie, după aproape un secol, efectele-i de bumerang.

Dar, sub aceeași reclamă umanitară se ascundeau și interesele politice interne, mărturisite într-un fel sau altul de protagoniștii evenimentelor și evidențiate de analiștii de mai târziu. Ponderea acelor interese pare să fi fost chiar covârșitoare în luarea deciziei din vara anului 1902, în pofida unor rezerve formulate cu aparent temei¹⁵. Conform unor opinii autorizate emise de istoricii americani, secretarul de stat și asistentul său, Alvey Adee, “au inventat ofensiva diplomatică împotriva României spre a-l ajuta astfel pe președintele Roosevelt să-și asigure electoratul evreu în viitoarea campanie prezidențială din vara anului 1904”, cunoscută fiind capacitatea de influență a liderilor evrei, atât în politica internă, cât și în domeniul relațiilor externe¹⁶. Efectul benefic al apelului diplomatic pentru republicanii lui Roosevelt, care și-au consolidat pozițiile în Congres cu prilejul alegerilor parțiale desfășurate în toamna aceluiași an 1902, n-a scăpat analistului expert Thomas A. Bailey, care mai observa: “secretarul de stat Hay era convins de faptul că tratamentul inadecvat aplicat evreilor în România constituia în esență o chestiune românească, după cum tratamentul inuman la care erau supuși negrii în Alabama era o chestiune americană. Dar el a inițiat protestul pentru că persecuțiile din România îndreptau valurile de refugiați spre America”¹⁷.

Primatul interesului politic - fie că acesta era dictat de necesitatea stopării imigrării sărăcimii evreiești din România, fie de dorința satisfacerii puternicului lobby evreiesc din S.U.A. - a fost dezvăluit și prin scrisoarea confidențială transmisă, la 30 august 1902, de secretarul de stat asistentului său, cu rugămintea expresă de a o distruge imediat după lectură: “Președintele este încântat de textul circulei astfel concepută. Sărmanii evrei, pretutindeni în țară ei ne consideră băieți buni, dar naivi...”¹⁸. Nesinceritatea astfel probată a gestului, ca și adevărata paternitate a documentului diplomatic, l-au îndreptățit pe un alt istoric, Kenton J. Clymer, să afirme că simpatia de care s-a bucurat, în acei ani, secretarul de stat în mediile evreiești fusese nelimitată¹⁹.

Dacă statele europene, cu excepția Angliei, s-au arătat insensibile la inițiativa diplomatică americană, România a reacționat cu promptitudine, nu lipsită însă de oarecare prudență într-o primă fază, dar nici de consecințe în planul evoluției raporturilor bilaterale. Fără a da amploare publicistică incidentului, păstrând chiar o discreție condamnată de presa de opoziție, guvernul național liberal condus de A.D. Sturdza a dispus întreruperea imediată a negocierilor româno-americane pentru încheierea unei convenții de neutralitate (aflate în curs). Motivul invocat și întărit de regele Carol I consta în faptul că o asemenea convenție bilaterală ar fi stimulat migrarea evreilor români spre S.U.A.. de unde s-ar fi întors ca cetățeni americani.

pretinzând apoi drepturi incompatibile cu statutul lor anterior²⁰. Concomitent, prin vocea ambasadorului român la Londra, cabinetul Sturdza a comunicat occidentului că nu poate face nimic spre a opri emigrarea evreilor din România²¹, proces ale cărui cauze fundamentale erau explicate de presa oficială ca fiind esențialmente economice²².

Mai zgomotoasă, ca de obicei, s-a dovedit în acele împrejurări opoziția conservatoare, ale cărei atacuri au vizat, deopotrivă, pe adversarii politici din interior și pe inamicii din afară. Guvernului i se reproșa tăcerea nefirească păstrată în jurul notei diplomatice a lui Hay, notă al cărei conținut ofensator pentru România a putut fi cunoscut doar fragmentar de opinia publică din țară, prin informațiile vehiculate de "Associated Press" și prin comentariile presei europene, îndeosebi germane, franceze și austriece.

Condamnând totodată spiritul xenofob promovat în țară prin ultimele acte legislative (îndeosebi prin legea meseriilor sau "Missir"), care întrețineau și chiar amplificau curentul migrator, presa conservatoare reamintea americanilor propriile lor inconsecvențe, raportate fie la principiile doctrinei Monroe, fie la tratamentul grupurilor etnice minoritare (îndeosebi negrii și asiaticii) din Uniune, inconsecvențe ce le anula dreptul moral de a interveni în favoarea evreilor români. Același drept moral în materie era contestat - cu argumente preluate din ultimele ziare austriece sau germane - și Angliei, singura putere europeană care se asăociase formal inițiativei diplomatice americane, dar care n-ar fi trebuit să uite propria-i politică opresivă dusă împotriva irlandezilor sau împotriva burilor din Africa de Sud²³.

Dar, pe lângă acuzele sau exagerările firești, dictate de interese partizane, cuprinse în declarațiile oamenilor politici români sau în comentariile presei, fie guvernamentală, fie de opoziție, s-au făcut auzite atunci în țară și voci care îndemnau guvernul la mai multă flexibilitate în chestiunea evreiască, atitudine menită a diminua adversitățile externe și a ameliora raporturile sociale în interior. Între aceste voci s-a impus, prin ton și realism, cea a lui Constantin Mille, directorul ziarului "Adevărul" împărtășind opinia susținută deopotrivă de liberali și conservatori, că chestiunea evreiască era una de politică internă, el se detașa de ceilalți analiști prin sporul de înțelegere și prin reliefaarea implicațiilor externe ale acesteia: "De îndată ce prin legile noastre - scria el imediat după adoptarea mult discutatei legi a meseriilor, anticipând parcă intervenția diplomatică americană - împingem întregul proletariat evreiesc să invadeze statele vecine, ele au dreptul să se împotrivescă la această invazie și să ne oblige să ne ținem în țară sărăcia. Legăturile internaționale sunt astăzi atât de strânse că nu poți face absolut tot ce vrei în țara ta. Iar când ești țară datoare, nu mai ești decât relativ independentă."²⁴

Imediat după aflarea conținutului notei diplomatice americane, replica sa s-a înscris pe două direcții clare și anume: pe de o parte, scria el, "ca români, avem datoria să protestăm contra acestei intervenții. Suntem stat de-sine-stătător și ne facem legile așa cum înțelegem. Dacă S.U.A. cred că noi nu merităm numele de stat civilizat, n-au decât să întrerupă orice legături cu noi. dar porunci nu au să ne dea". Pe de altă

parte însă, adresându-se compatrioților, declara solemn că “suntem datori să ne deschidem ochii și inima și să reconaștem noi înșine că o soluție acestei chestiuni evreiești se impune, o soluție cinstită, așa cum o dictează și dreptatea și bunul simț. Trebuie să avem odată curajul și să privim lucrurile în față și să ne dăm seama că este cu neputință ca 200.000-300.000 locuitori ai țării să rămână veșnic într-o situație precară și nedefinită” Ca soluție provizorie, până la deplina emancipare politică a evreilor, el propunea atribuirea drepturilor civile egale tuturor minoritarilor (inclusiv evrei), care trebuiau declarați ca supuși ai statului român.

Poziția sa, de recunoaștere a existenței chestiunii evreiești și a necesității, devenită imperioasă la începutul secolului, de soluționare a acesteia în țară, printr-o legislație adecvată, amintește de un alt moment critic pentru autoritățile politice românești consumat cu peste două decenii în urmă, și de atitudinea întrucâtva asemănătoare exprimată, paradoxal, de un personaj deloc filosemit, cum a fost Vasile Alecsandri²⁵.

Intervenția străină, fie ea și diplomatică, în soluționarea problemelor interne era respinsă cu aceeași fermitate și acum, fără a fi nesocotit jocul circumstanțial al intereselor dintre marile puteri, ca și riscul ignorării lor de către statele mici, constrânse adeseori, prin pârgii economice, la obediență. “Azi, statele europene au refuzat să secondeze intervenția S.U.A. fiindcă așa le dictează interesele politice. Dar dacă mâine alte interese dau imbold acelorași state ca să intervină în chestiunea evreiască, în cazul acesta n-ar fi oare un dezastru moral ca să facem, siliți de alții, un lucru, când bunul simț și cea mai elementară prudență ne spune că, în fața unei chestiuni care trebuie de rezolvat, trebuie să găsim noi înșine soluția cea mai dreaptă și cea mai grabnică? Oricât am protesta contra amestecului Europei în chestiunile noastre interne - conchidea C. Mille - suntem un stat prea puternic și prea dependent economicște de statele mari ca să răspundem Europei cum am putea răspunde azi S.U.A.”²⁶

Răspunsul oferit de guvernul român Statelor Unite în 1902 și, în general, dezbaterile, luările de poziție, anchetele, opiniile și speculațiile circumscrise incidentului diplomatic, atât în interior, cât și în afară, particularizează noua fază a chestiunii evreiești, fază care așa cum sublinia cu îndreptățire publicația “Lumea Israelită”, nu începuse odată cu votarea legii meseriilor, cum prea adesea se invoca: “noua fază a chestiunii evreiești datează de la 1899, când țara a îndurat grozava secetă și inevitabilele ei consecințe: criza agricolă și comercială, zdruncinarea finanțelor statului, slăbirea creditului țării și întreaga prefacere dureroasă a vieții publice”²⁷. Această fază a atins punctul ei culminant în 1902 doar din perspectiva internaționalizării chestiunii evreiești din România și implicit a influenței exercitată asupra dezvoltării relațiilor bilaterale româno-americane. Altminteri, emigrările evreiești spre S.U.A. au continuat și în următorii doi ani să se mențină la cote foarte ridicate, după care s-au redus la jumătate în timp ce în țară statutul sau condiția evreului a rămas în esență aceeași, chiar dacă au existat și preocupări ameliorative.

Continuarea procesului migrator confirmă de fapt concluziile formulate - în urma anchetei efectuată în Galiția, Rusia și România. în vara anului 1902 - de sociologul

american Simon J. Lubin de la Universitatea Harvard, care, remarcând diferențele existente între evreii români și cei galițieni sau ruși (desigur în favoarea primilor), deslușea în tendința lor de a emigra “urmarea sentimentelor naturale”, ca și a ispitei pentru “libertatea americană”, în spiritul căreia, călăuziți de dragostea părintească, “cei mai mulți evrei emigrează spre a asigura copiilor lor un viitor mai bun”²⁸. Totodată, continuarea procesului - în condițiile eșuării inițiativei diplomatice americane - atestă capacitatea de influență a liderilor evreilor americani exercitată asupra guvernului federal, constrâns a renunța, cel puțin pentru o vreme, la introducerea unor restricții ce păreau iminente în politica imigrărilor²⁹ și a lăsa poarta Americii încă deschisă evreilor din răsăritul Europei.

În aceste împrejurări, treptat, chestiunea evreiască din România și-a diminuat valența internațională, până la pierderea ei totală în cursul anului următor, când evenimentele tragice petrecute la Chișinău în aprilie 1903³⁰, au provocat, instantaneu, transferul atenției și al preocupărilor din partea organizațiilor, cercurilor sau lobby-urilor evreiești din occidentul european și America spre situația dramatică a coreligionarilor lor din Imperiul țarist. Firește, transferul n-a fost definitiv, pentru că, ori de câte ori s-au semnalat ulterior din țară acțiuni, măsuri sau atitudini cu caracter xenofob sau pretins antisemit, reacțiile externe n-au întârziat, după cum n-au lipsit reacțiile presei și ale oficialităților americane.

Din fericire însă, efectele defavorabile ale incidentului diplomatic româno-american din anul 1902 - a cărui motivație, reală sau închipuită, nu poate modifica locul și rolul primordial al chestiunii evreiești în evoluția relațiilor de ansamblu între cele două țări la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea - au fost înlăturate ulterior, printr-o mai bună cunoaștere de către guverul federal a realităților politice din această zonă a lumii și, desigur, prin concursul reprezentanților săi diplomatici acreditați pentru România, îndeosebi al lui John B. Jackson și, mai târziu, al lui Charles J. Vopicka.

NOTE

¹ Thomas G. Paterson (ed.), *Major Problems in American Foreign Policy. Documents and Essays*, I, *To 1914*, Lexington Mass., 1978, p. 231.

² Samuel Joseph, *Jewish Immigration to the United States from 1881 to 1910*, New York, 1914, p. 167.

³ J. William Fulbright, *The Crippled Giant*, New York, 1971, p. 109.

⁴ Samuel Joseph, *op. cit.*, p. 167.

⁵ Gary Dean Best, *To Free a People. American Jewish Leaders and the Jewish Problem in Eastern Europe*, Westport & London, 1978, p. 6.

⁶ “American hebrew”, New York, October 26, 1900, p. 3.

⁷ Cyrus M. Adler, *Jacob H. Schiff. His Life and Letters*, II, Garden City, New York, 1928, pp. 152-154.

⁸ Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 48.

⁹ *Ibidem.* p. 54.

¹⁰ G.M. Razi, *Reflections on the First Sixty Years*, în vol. *The United States and Romania*, edited by Paul D. Quinlan, Woodland Hills, 1988, pp. 21-22.

¹¹ U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1902*, Washington, 1902, p. 910 și urm.

¹² *Ibidem*.

¹³ "The New York Times", September 19, 1902, p. 6.

¹⁴ *Ibidem*, September 21, p. 2.

¹⁵ Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 59.

¹⁶ G.M. Razi, *op. cit.*, p. 22.

¹⁷ Thomas A. Bailey, *A Diplomatic History of the American People*, 10th edition, Pretince Hall Inc., 1980, pp. 510-511.

¹⁸ Tyler Dennett, *John Hay. From Poetry to Politics*, Port Washington, New York, 1933, p. 397.

¹⁹ Kenton J. Clymer, *Antisemitism in the Late Nineteenth Century. The Case of John Hay*, în "American Jewish Historical Quarterly", LX, nr. 4 (June 1971), p. 354.

²⁰ U.S. Department of State, *Foreign Relations...*, 1902, pp. 914-915.

²¹ "Adevărul", București, 18 septembrie 1902, p. 1.

²² Vezi, îndeosebi, "Voința națională", București, 30 mai 1902, pp. 1-2.

²³ "Adevărul", 12 septembrie 1902, p. 1.

²⁴ *Ibidem*, 26 aprilie 1902, p. 1.

²⁵ Condamnând presiunea diplomatică externă asupra României, materializată în cuprinsul art. 44 al Tratatului de la Berlin și opunându-se modificării Constituției în 1879, V. Alecsandri recunoștea cu franchețe: "Eu însumi, care am reputația de evreofob, mă simt cu toate acestea destul de civilizat pentru ca să găsesc că trebuie să facem evreilor o condiție mai corectă în țara noastră, dar când, cum și în ce condiții? Nu sub presiunea directă a art. 44, nu sub presiunea indirectă a Alianței israelite, ci din liberul nostru arbitru de stat independent și recunoscut independent, fără condițiuni" (Cf. *Moțiunea nerevizioniștilor în chestiunea israelită*, București, 1879, pp. 171-172). De atunci trecuse însă un sfert de secol, răstimp în care fuseseră naturalizați doar 968 evrei, din care 883 imediat după războiul de independență.

²⁶ "Adevărul", 9 septembrie 1902, p. 1.

²⁷ "Lumea Israelită", București - Craiova, I, nr. 1, octombrie 1902, p. 4.

²⁸ "Adevărul", 17 august 1902, p. 1.

²⁹ Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 61.

³⁰ *Ibidem*, pp. 65-90; Philip Ernest Schoenberg, *The American Reaction no to the Kishinev Pogro of 1903*, in "American Jewish Historical Quarterly", t. 63, March 1974, p. 262-283.